

УДК 355.233.2:796]37.013(477) «18/19»

**Черпак Юрій Васильович**

методист НМЦ гуманітарної освіти та виховання  
ІППО КУ імені Бориса Грінченка, аспірант, м. Київ  
*y.cherpak@kubg.edu.ua*

## **ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

**Анотація.** У статті на основі широкого текстологічного матеріалу здійснено аналіз історико-педагогічних аспектів розвитку вітчизняного фізичного виховання у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, розкрито погляди на фізичне виховання П. Лесгафта, його прихильників О. Анохіна та О. Бутовського. Виявлено методи фізичного виховання, розроблені вітчизняними вченими у розглядуваний період. Відзначено, що в цей час поступово відбувалося становлення й розвиток вітчизняної теорії й системи фізичного виховання, які увібрали й елементи зарубіжних гімнастичних авторських систем, й кращі методики та теоретико-методичні напрацювання вітчизняних авторів.

**Ключові слова:** фізичне виховання; фізична освіта; фізичний розвиток; гімнастика; гра.

**Вступ.** Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Російській імперії, до складу якої входили українські землі, відбулися значні зміни у сфері освіти і культури, і, головне, посилився інтерес до фізичного виховання. Так, на державному рівні відбулося визнання фізичного виховання (у той час переважно засобами гімнастики) необхідним навчальним предметом (1870 р.), поступове піднесення значення спорту для загального розвитку кожної людини, чому сприяло, зокрема, й ініційоване прогресивним громадським рухом утворення спортивних товариств і клубів фізкультурного спрямування. Водночас, видана Міністерством народної освіти 1889 р. «Інструкція та програма викладання гімнастики в чоловічих навчальних закладах» [28] мала рекомендаційний характер, вона засвідчила лише підвищення уваги з боку держави до питань фізичного виховання та зміцнення здоров'я молоді. Цей документ декларував право навчальних закладів викладати курс гімнастики та організовувати рухливі ігри у поза навчальний час переважно на свіжому повітрі [28, 11].

Для наукового обґрунтування значення фізичного виховання і спорту у загальному розвитку молоді важливе значення мала теорія І. Сеченова(1866 р.) [38] про формування навичок і розвитку пізнання через рухи, що стала основою розробленої згодом П. Лесгафтом концепції фізичної освіти [16; 21; 22]. На теоретичне обґрунтування важливості занять фізичним вправами справили вплив і напрацювання фізіолога І. Павлова, який спільно зі своїми учнями структурував процес формування умовних рефлексів і розкрив їх значення для життєдіяльності людини, довівши істотну роль вправ у формуванні фізичних якостей та навичок молоді людини [32]. Соціальну роль фізкультурно-масової роботи першим визначив теоретик спортивного руху Г. Дюперрон, який аргументував важливість пропаганди ідеї об'єднання спортсменів і любителів фізичної культури для розвитку «чистого спорту» [12, 2].

Основою для розроблення на підросійських українських землях теоретичних положень з фізичного виховання й організації практичних кроків з їх упровадження стало активне вивчення зарубіжного педагогічного досвіду в сфері фізичного виховання. Водночас громадськими діячами – прихильниками розвитку фізичного виховання, зокрема О. Анохіним, О. Бутовським, П. Лесгафтом, С. Миропольським, Є. Покровським, велися дискусії про те, які завдання, принципи, методи, засоби та організаційні форми повинні стати основою розроблення вітчизняної системи фізичного виховання. Головна суперечка точилася навколо завдань і засобів фізичного виховання. Так, одні педагоги-практики, зокрема Є. Покровський, вважали, що в його основу слід покласти зарубіжні гімнастичні системи [34]. Натомість О. Анохін [2], С. Миропольський [30] активно відстоювали опертя на вітчизняні традиції, підкреслюючи, що вітчизняна система фізичного виховання повинна увібрати в себе кращий вітчизняний досвід і традиції інших країн: «Ми спробували всі сучасні системи фізичного розвитку. Протягом сімох років перед нашими очима й на наших м'язах пройшли: шведська гімнастика, системи: Сандова, Кістера, вагарі, боротьба, бокс, гімнастика, біг, їзда верхи, веслування, хода, гри (футбол, лянн-теніс); системи закордонні: Дебонне (Париж), Штольца (Мюнхен), Дудлея (Нью-Йорк), Вергайма (Турін), Прошека (Прага), Мюллера

(«Моя система») і... всі гарні і всі, крім деяких, мало придатні. Одна система розвине мускули, але поспеє серце, друга дасть гармонію укладу тіла, але не дасть сили, нарешті, за третьою системою я дістану силу, але втрачу здоров'я» [2, 3–4]. О. К. Анохін пропонував так звану «гімнастику нервів», що ґрунтувалася на нових принципах рухів, а не на нових рухах, оскільки «рухів нових бути не може, бо людина в двадцятому столітті має такі ж мускульні рухи, як і в першому столітті» [2, 4].

**Метою** статті є аналіз історико-педагогічних аспектів розвитку вітчизняного фізичного виховання (остання чверть XIX – початок XX ст.).

**Передумови розробки теорії тілесного виховання.** Наприкінці XIX ст. у вітчизняній теорії фізичного виховання намітилося також два основних напрями: оздоровчий та освітній, кожен з яких мав своїх прихильників. Основоположником оздоровчої концепції фізичного виховання був Є. Покровський, а освітньої – П. Лесгафт. Так, П. Лесгафт головним принципом освітньої теорії називав єдність фізичного і розумового розвитку людини. Як і І. Сеченов, відповідно до концепцій єдності і цілісності усіх виявів організму, зв'язку нервово-м'язової діяльності і внутрішніх органів з психічними виявами, розглядав систему спрямованих вправ як засіб не лише фізичного, а й розумового, морального й естетичного виховання [21]. П. Лесгафт виходив із необхідності усвідомлення взаємодоповнюваності інтелектуальних і фізичних навантажень на організм людини [Там само]. Педагог вважав, що тілесні та розумові вправи повинні слугувати одна для одної відпочинком, дотримуючись наукової теорії Ж.-Ж. Руссо: «Бажаєте сформувати розум вашого учня, вправляйте його сили, якими розум повинен керувати, неухильно розвивайте його тіло, зробіть його міцним і здоровим, щоб він став мудрим і розсудливим. Дайте йому можливість працювати, бути дієвим, бігати, стрибати, бути постійно в русі, щоб він був бадьорою людиною, і він стане також і розсудливим» [37, 177–178].

Фізичну освіту школярів, згідно з міркуваннями П. Лесгафта, слід упроваджувати поетапно: 1) розвивати позитивне ставлення до фізичної праці і фізичної освіти; 2) формувати позитивні звички фізичного вдосконалення; 3)

створювати оптимальне поєднання фізичної освіти з розумовою, естетичною, моральною [21, 43]. При цьому вчений обстоював не вузько утилітарне спрямування освіти, притаманне тогочасній школі, а необхідність розвитку всіх здібностей дитини [21]. Основою фізичного розвитку дитини П. Лесгафт вважав природні рухи, що відповідають особливостям кожної групи м'язів. Істотне значення вчений надавав рухливим іграм як засобу формування характеру дитини [21]. В основу фізичної освіти П. Лесгафт поклав два головних принципи: всі вправи мають бути природними і викликати діяльність усіх м'язових груп організму; їх треба виконувати усвідомлено, після усного пояснення вчителя, без показу. Він виходив з того, що фізичні вправи супроводжуються подразненням м'язів, якими дитина постійно привчається керувати і користується в усіх своїх діях.

П. Лесгафт, як і прихильники його ідей О. Анохін [2] та О. Бутовський [8], у своїх працях зазначав, що в процесі занять фізичними вправами слід насамперед вирішувати освітні, «фізіологічні» і «психічні» завдання [21, 22–23]. Освітні завдання передбачали удосконалення координації рухів, розвиток умінь і навичок. «Фізіологічні» означали, що фізичні вправи повинні здійснювати «загальний вплив на функції організму, які обумовлюють планомірний тілесний розвиток». «Психічні» завдання передбачали здійснення впливу фізичних вправ на розумовий і моральний розвиток людини. У праці «Про відношення анатомії до фізичного виховання» [21] П. Лесгафт визначив зміст та побудову уроку фізичної освіти для різних груп дітей шкільного віку:

1. Для молодшого віку (7–12 років): 1/4 уроку – елементарні і складні вправи; 1/4 уроку – ходьба, біг та метання; 1/4 уроку – ігри, головним чином «одиначні».

2. Для середнього віку (12–15 років): 1/3 уроку – елементарні і складні вправи з бігом; 1/3 уроку – стрибки, метання із збільшенням навантаження та боротьби; 1/3 уроку – ігри, головним чином «одиначні».

3. Для старшого віку (15–18 років): 1/2 уроку – вправи з постійним збільшенням навантаження (стрибки, метання, боротьба); 1/4 уроку – вільні вправи з обтяжуванням; 1/4 уроку – ігри і ремесла» [21, 33].

П. Лесгафт рекомендував навчальним закладам розробити заходи з оздоровлення учнів. Для цього він вважав за необхідне «продовжити перерви, урізноманітнити розклад, дібрати парти відповідно до зросту і віку дітей, включити гігієнічні заходи до режиму дня, слідкувати за харчуванням і прогулянками дітей, дібрати одяг відповідно до індивідуальних особливостей, виключити покарання дітей, чергувати розумові і фізичні заняття, удосконалювати методики у викладанні тощо» [21, 23–24]. Цю точку зору не поділяли Є. Покровський [34], Є. Дементьєв [10], М. Демков [11], В. Ігнат'єв [13], І. Радецький [35], а також ряд зарубіжних фахівців, які, будучи переконаними прихильниками оздоровчої концепції фізичного виховання, наполягали на врахуванні природного прагнення дітей до фізичних вправ, стверджували, що в основі фізичного виховання повинні бути оздоровчі завдання, і наголошували на гігієнічно-рекреативному характері фізичного виховання.

Педагоги розглядуваного періоду виокремлювали дві групи засобів для вирішення завдань фізичного виховання: ігри та гімнастика. Так, П. Лесгафт у своїх працях «Про відношення анатомії до фізичного виховання» (1888 р.) [21] і «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку» (1912 р.) [16] зазначав, що для фізичного виховання дітей слід застосовувати гімнастичні вправи на снарядах і без них, оскільки, на його думку, фізичні вправи повинні розвивати силу і розумові здібності дитини. Він рекомендував застосовувати вправи, як зі шведської, так і з німецької гімнастики, підкреслюючи їх плідний вплив на розвиток м'язової сили [20, 69]. Крім того, він стверджував, що гімнастичні вправи повинні бути строго регламентовані і дібрані з урахуванням віку тих, хто займається, і мають проводитися під чітким керівництвом вчителя [20, 70]. Натомість Є. Дементьєв [10], В. Ігнат'єв [13], Є. Покровський [34] виступали з різкою критикою на адресу силових вправ і німецької гімнастики, що складалася із вправ на снарядах (паралельні бруси, трапеції, канати, жердини, сходи, щогли тощо), стверджуючи, що вони завдають більше шкоди, ніж користі. На їхню думку, німецька гімнастика викликала великі труднощі у тих, хто нею займався, і призводила до перевтоми організму. Відтак систему гімнастичних вправ, на думку таких педагогів, як

М. Демков [11], С. Миропольський [31], доцільніше скласти з природних для дитини рухів, які не тільки б зміцнювали її організм, а й сприяли майбутній життєдіяльності.

На переконання О. Анохіна як прихильника оздоровчої концепції фізичного виховання основним його засобом повинна стати гра як найкращий засіб для розвитку дітей, як вияв їхніх духовних і фізичних сил. Рухлива гра, на думку освітнього діяча, повинна була становити основу фізичного виховання дітей, оскільки саме в процесі гри дитина максимально розкриває свої фізичні і розумові здібності: «Величезна, ні з чим незрівняна перевага ігор полягає в їх суспільності, в загальній керівній й об'єднуючій ідеї, чого жоден спорт не дасть» [3, 37]. У свою чергу й П. Лесгафт зазначав: «У виховному відношенні ігри мають величезне значення. Правила ігор вигідні у тому відношенні, що вони привчають до дій на основі загальних положень, а не часткових вказівок та інструкцій. Правила подаються у вигляді встановлених норм, які гравці свідомо виконують, причому відчуття, які супроводжують дії гравців, повинні стримуватись вольовими проявами і бути природними збуджувачами свідомої діяльності. Гра викликає у дитини веселий, бадьорий настрій, завдяки якому вона з бажанням підкоряється всім усталеним у даній грі правилам. Наскільки ігри потрібні у школі видно вже з того, що вони використовувалися і використовуються у тих випадках, в яких без будь-яких штучних пристроїв досягалися і досягаються кращі результати фізичного розвитку дітей» [16, 309].

Вітчизняні педагоги підкреслювали, що гра сприяє розвитку творчого мислення, формуванню характеру. При цьому Є. Покровський [34], Є. Дементьєв [10], М. Демков [11], В. Ігнат'єв [13], С. Миропольський [31] наголошували, що рухливі ігри повинні застосовуватися не лише як самостійна організаційна форма фізичного виховання, а й як обов'язковий засіб фізичного розвитку.

На відміну від полеміки з приводу завдань, засобів і методів фізичного виховання, згадані фахівці були одностайні у визначенні принципів, які варто було покласти в основу системи фізичного виховання. Вони вважали, що в основі спрямованого фізичного розвитку людини мають бути такі загально-педагогічні ідеї:

свідоме ставлення до фізичного розвитку; поступове збільшення навантаження; доступність та індивідуальний підхід; систематичність занять; природовідповідність [7, 20].

**Обґрунтування організаційних форм фізичного виховання.** Наприкінці XIX ст. вітчизняні вчені зробили перші спроби систематизувати методи фізичного виховання. У ті роки велися дебати з приводу доцільності використання в процесі фізичного виховання наочного і словесного методів. При цьому, О. Анохін, як й інші послідовники П. Лесгафта, виступали проти застосування наочного методу фізичного розвитку, надаючи переваги словесному. Варто зазначити, що П. Лесгафт різко критикував використання змагань у процесі фізичного виховання [18, 69]. Натомість Є. Покровський всіляко вітав застосування методу змагання, підкреслюючи значущість змагального характеру спортивної діяльності та важливість його використання в організації фізичного виховання учнів, аргументуючи це тим, що використання зазначеного методу дає школярам можливість реалізовувати себе і виявляти власну ініціативу [34, 21]. У зв'язку з цим пропонувалося використовувати в процесі фізичного виховання змагання з бігу, веслування, плавання, катання на ковзанах і лижах.

До кінця XIX ст. у теорії фізичного виховання розпочалося поступове обґрунтування його організаційних форм. Однією з найбільш доцільних форм фізичного виховання школярів визнавали урок гімнастики, однак його тривалість викликала суперечки у педагогів і лікарів. Наприклад, О. Бутовський вважав, що заняття повинне тривати не менше однієї години [7, 162], а О. Анохін запропонував два види уроку: повний – 50 хв., і неповний – 30 хв. [2, 30].

Міркування про доцільність і пріоритетність природних видів рухів містяться і в творах видатних педагогів. П. Лесгафт, і К. Ушинський радили застосовувати гімнастику і фізичні вправи як розвивальний засіб, звертаючи при цьому увагу на те, що всі фізичні вправи, спрямовані на фізичний, розумовий та естетичний розвиток, повинні бути природними. Так Лесгафт в основу фізичної освіти поклав дві головні ідеї: 1) всі вправи мають бути природними і змушувати працювати усі м'язи організму; 2) їх треба виконувати усвідомлено, після усного пояснення вчителя, без

показу (без уточнення вчителем). Оскільки фізичні вправи супроводжуються подразненням м'язів, то дитина має постійно привчатися керувати і користуватися ними у своїх діях, стверджував учений [16, 25].

У досліджуваній період значна увага розвитку фізичної культури молоді зверталася також на розроблення різних форм позашкільної роботи з фізичного виховання. Зокрема, мається на увазі діяльність дитячих ігрових майданчиків, які з'явилися в Російській імперії в 1890-х роках. Є. Покровський [34] високо оцінював їх виховний потенціал не тільки з точки зору забезпечення зміцнення здоров'я дітей та учнівської молоді, а й в педагогічному сенсі. Загалом, як встановила сучасна дослідниця Г. Приходько, у той час пропонували організовувати ігрові майданчики двох типів:

- 1) майданчики як виховні установи, з відносно постійним контингентом дітей, де на одного керівника припадало б від 50 до 100 тих, хто займається;
- 2) масові майданчики, на яких педагоги прагнули б зібрати якнайбільшу кількість тих, хто грається, й організувати масові ігри [35, 89].

**Висновки.** У підсумку констатуємо, що на початку ХХ ст. на тлі теоретичних суперечок про призначення системи фізичного виховання і добору ефективних форм його здійснення поступово відбувалося становлення й розвиток вітчизняної теорії й системи фізичного виховання, які увібрали й елементи зарубіжних гімнастичних авторських систем, й кращі методики та теоретико-методичні напрацювання вітчизняних авторів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсен Г. Гимнастика дыхания в школьном возрасте / Г. Андерсен // Спутник здоровья. – 1899. – № 57. – С. 852.
2. Анохин А. К. Естественная система физических упражнений. Русская система гимнастики / А. К. Анохин // Физическое образование и спорт. – 1910. – № 5. – С. 3–32.
3. Анохин А. К. Сила и здоровье для всех. Критический очерк всех систем физического развития (Аттилы, Сандова, Дебоннэ, Штольца, Мюллера, Дудлея и японской), а также атлетики, борьбы и гимнастики. Индивидуальный метод физического развития. С 5 табл., анатомич. картой и 6 чертежами в тексте / А. К. Анохин. – К. : Книгоизд-во И. И. Самоненко, 1911. – 81 с.
4. Анохин О. К. Вольова гімнастика. Психофізіологічні рухи / О. К. Анохин ; пер. І. Снігірєва. – Х. : Пролетарий, 1930. – 48 с.

5. Арепьев Н. Ф. Физическое воспитание / Н. Ф. Арепьев // Народная школа. – 1889. – № 10. – С. 12–18.
6. Арепьев Н. Ф. Физическое воспитание / Н. Ф. Арепьев // Народная школа. – 1889. – № 11–12. – С. 19–26.
7. Бутовский А. Д. Наставление для производства гимнастических упражнений в гражданских учебных заведениях. Упражнения с подвижными снарядами / А. Д. Бутовский. – СПб. : Военная типография, 1891. – 54 с.
8. Бутовский А. Д. Образовательные свойства телесного упражнения. Сведения, необходимые для преподавателя всякого рода физической работы / А. Д. Бутовский. – СПб. : тип. М.М.Стасюлевича, 1914. – 42 с.
9. Верениус А. С. О влиянии школьной программы на здоровье детей / А. С. Верениус // Народная школа. – 1885. – № 1. – С. 73–76.
10. Дементьев Е. М. Гимнастика или игра / Е. М. Дементьев // Вестник воспитания. – 1892. – № 3. – С. 75–91.
11. Демков М. И. Учебник педагогики для учительских семинарий, женских гимназий и для народных учителей. Ч. 2 : Основы воспитания и обучения. Училищеведение / М. И. Демков. – М. : Склад издания в книжном магазине т-ва В. В. Думнов, 1910. – 168 с.
12. Дюперрон Г. Вступительная статья / Г. Дюперрон // Спорт. – 1900. – № 1. – С. 2–3.
13. Игнатъев В. Е. Гигиена в школе / В. Е. Игнатъев. – М. : Издательство Работников Просвещения, 1926. – 78 с.
14. Игнатъев В. Е. Школы в лесу, их организация и современное состояние / В. Е. Игнатъев. – М. : Педагогическое образование, 1913. – 27 с.
15. Каптерев П. Ф. Новая русская педагогика, ее главнейшие идеи, направления и деятели / П. Ф. Каптерев. – СПб. : Книжный склад «Земля», 1914. – 211 с.
16. Лесгафт П. Ф. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 2. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста / П. Ф. Лесгафт ; [сост. Г. Г. Шахвердов]. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1952. – 336 с.
17. Лесгафт П. Ф. Извлечения из «Основ теоретической анатомии» / Лесгафт П. Ф. // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. Т. 5 : Статьи. Извлечения из «Основ теоретической анатомии». Отчеты, 1891–1909 гг. – М. : Физкультура и спорт, 1954. – С. 303–348.
18. Лесгафт П. Ф. Краткий курс общей анатомии человека, разбор простых физических упражнений и описание школ для приготовления учителей гимнастики: Для армии в государствах Западной Европы / П. Ф. Лесгафт. – СПб. : Тип. Штаба войск гвардии и Петербургского военного округа, 1886–87. – 270 с.
19. Лесгафт П. Ф. Новые труды, появившиеся на русском языке по вопросу о физическом образовании в школе / П. Ф. Лесгафт // Русская школа. – 1892. – № 3. – С. 139–157.
20. Лесгафт П. Ф. О физическом образовании в школе / П. Ф. Лесгафт // Русская школа. – 1894. – № 12. – С. 68–79.
21. Лесгафт П. Ф. Об отношении анатомии к физическому воспитанию / П. Ф. Лесгафт // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. – М. : Физкультура и спорт, 1953. – Т. 4 : Основы естественной гимнастики. Об отношении анатомии к физическому воспитанию. Приготовление учителей гимнастики в государствах Западной Европы. Статьи и выступления, 1874–1890. – С. 22–106.
22. Лесгафт П. Ф. Основы естественной гимнастики / П. Ф. Лесгафт // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. – М. : Физкультура и спорт, 1953. – Т. 4 : Основы естественной гимнастики. Об отношении анатомии к физическому воспитанию. Приготовление учителей гимнастики в государствах Западной Европы. Статьи и выступления, 1874–1890. – С. 7–21.
23. Лесгафт П. Ф. [Отчеты, 1891–1909 гг.] / Лесгафт П. Ф. // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. Т. 5 : Статьи. Извлечения из «Основ теоретической анатомии». Отчеты, 1891–1909 гг. – М. : Физкультура и спорт, 1954. – С. 349–377.

24. Лесгафт П. Ф. Приготовление учителей гимнастики в государствах Западной Европы / П. Ф. Лесгафт // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. – М. : Физкультура и спорт, 1953. – Т. 4 : Основы естественной гимнастики. Отношение анатомии к физическому воспитанию. Приготовление учителей гимнастики в государствах Западной Европы. Статьи и выступления, 1874–1890. – С. 107–197.
25. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Ф. Лесгафт. – СПб. : изд. «Творчества Художественной Печати», 1900. – 247 с.
26. Лесгафт П. Ф. [Статьи] / Лесгафт П. Ф. // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. Т.5 : Статьи. Извлечения из «Основ теоретической анатомии». Отчеты, 1891–1909 гг. – М. : Физкультура и спорт, 1954. – С. 7–348.
27. Лесгафт П. Ф. [Статьи и выступления, 1874–1890] / П. Ф. Лесгафт // Собрание педагогических сочинений : в 5 т. – М. : Физкультура и спорт, 1953. – Т. 4 : Основы естественной гимнастики. Об отношении анатомии к физическому воспитанию. Приготовление учителей гимнастики в государствах Западной Европы. Статьи и выступления, 1874–1890. – С.198–354.
28. Министерские распоряжения: Инструкция для преподавания гимнастики в мужских учебных заведениях ведомства министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип.Балашова, 1889. – Ч. 264 (июль 1889). – С. 10–14.
29. Миропольский С. И. Воспитание и начальное обучение, руководство для сельских учителей и матерей, 1870 / С. И. Миропольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – № 153. – С. 103–108.
30. Миропольский С. И. Дидактические очерки / С. И. Миропольский. – СПб. : Изд. И. Скороходова, 1890. – 72 с.
31. Миропольский С. И. Теория и практика в воспитании / С. И. Миропольский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – № 157. – С. 1–29.
32. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / АН СССР. – изд. 2-е, доп. – М. : Изд-во АН СССР, 1951 – 1954. Т. 4. : [Лекции о работе больших полушарий головного мозга] / Павлов И. П. ; ред. Э. Ш. Айрапетянц. – 1951. – 452 с.
33. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / АН СССР. – изд. 2-е, доп. – М. : Изд-во АН СССР, 1951 – 1954. Т. 2, кн. 1 : [Статьи по вопросам физиологии пищеварения (1877–1896)] / Павлов И. П. ; ред. А. В. Соловьев. – 1951. – 334 с.
34. Покровский Е. А. Физическое воспитание детей у разных народов, преимущественно России / Е. А. Покровский. – М. : тип. Карцева, 1884. – 379 с.
35. Приходько А. И. Проблема физического воспитания личности в отечественной педагогической журналистике (вторая половина XIX – начало XX в.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. И. Приходько ; ХГПУ им. Г. С. Сковороды. – Харьков, 1999. – 200 с.
36. Радецкий И. М. Почему необходимы детям подвижные игры / И. М. Радецкий // Образование. – 1892. – № 4. – С. 363–371.
37. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании // Руссо Ж.-Ж. Избранное (Главы и отрывки из сочинений) / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Дет. литература, 1976. – 190 с.
38. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга / И. М. Сеченов. – СПб. : Типография А. Головачева, 1866. – 186 с.

**Рецензент:**

*Дічек Н.П. – д. пед. н., проф.*

*Стаття надійшла до редакції 16.05.2015*

## ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ (ПОСЛЕДНЯЯ ЧЕТВЕРТЬ XIX – НАЧАЛО XX В.)

**Черпак Юрий Васильевич**

методист НМЦ гуманитарного образования и воспитания  
ИППО КУ имени Бориса Гринченко, аспирант, г. Киев  
*y.cherpak@kubg.edu.ua*

**Аннотация.** В статье на основе широкого текстологического материала осуществлен анализ историко-педагогических аспектов развития отечественного физического воспитания во второй половине XIX – начале XX в. В частности, раскрыты взгляды на физическое воспитание П. Лесгафта, его сторонников А. Анохина и А. Бутовского. Выявлены методы физического воспитания, разработанные отечественными учеными в рассматриваемый период. Отмечено, что в то время постепенно происходило становление и развитие отечественной теории и системы физического воспитания, которые вобрали и элементы зарубежных гимнастических авторских систем, и лучшие методики и теоретико-методические наработки отечественных авторов.

**Ключевые слова:** физическое воспитание; физическое образование; физическое развитие; гимнастика; игра.

## HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE NATIONAL PHYSICAL EDUCATION (LAST QUARTER OF XIX – EARLY XX CENTURY)

**Yurii V. Cherpak**

methodist of liberal education and training center  
Institute of In-Service Training Borys Grinchenko Kyiv University,  
graduate student, Kyiv  
*y.cherpak@kubg.edu.ua*

**Abstract.** On the basis of a broad textual material carried analiz historical and pedagogical aspects of development of the national physical education during the second half of XIX – early XX century. In particular, uncovered views on physical education P. Lesgaft, his supporters A. Anohin and A. Butovsky. Revealed the methods of physical education, developed by Russian scientists in the period under review. It is noted that while gradually going formation and development of the domestic theory and physical education, which absorbed the elements and foreign copyright gymnastic systems and best practices, theoretical and methodological achievements of domestic authors.

**Key words:** physical education; physical education; physical development; gymnastics; game.

## REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Andersen, G. Breathing gymnastics at school age / G. Andersen // Sputnik zdoroviia, 1899. – № 57. – P. 852. (in Russian)
2. Anokhin, A. K. Natural system of physical exercises. Russian system of gymnastics / A. K. Anokhin // Fizicheskoe obrazovanie i sport, 1910. – № 5. – P. 3–32. (in Russian)
3. Anokhin, A. K. Strength and health for everybody. Critical essay of all systems of physical development (of Attila, Sandov, Debonne, Stolz, Muller, Dudley and Japanese), and also athletics, wrestling and gymnastics. Individual method of physical development. With 5 tables, anatomic map and 6 drawings in the text / A. K. Anokhin // Kyiv: Knigoizdatelstvo of Samonenko I.I., 1911. – 81 p. (in Russian)
4. Anokhin, A. K. Volitional exercises. Psychophysiological movements / A. K. Anokhin: (I. Snihiriova, Trans.) // Kharkiv: Proletarii, 1930. – 48 p. (in Ukrainian)
5. Arepiev, N. F. Physical Education / N. F. Arepiev // Narodnaia shkola, 1889. № 10. – P. 12–18. (in Russian)
6. Arepiev, N. F. Physical Education / N. F. Arepiev // Narodnaia shkola, 1889. – № 11–12. – P. 19–26. (in Russian)
7. Butovskii, A. D. Manual for the production of gymnastic exercises in civic education. Exercises with movable shells / A. D. Butovskii // St. Peterburg: Voennaia tipohrafiia, 1891. – 54 p. (in Russian)
8. Butovskii, A. D. Educational properties bodily exercise. Information necessary for teaching all kinds of physical work // A. D. Butovskii // St. Peterburg: Tipohrafiia of M. M. Stasiulevicha, 1914. – 42 p. (in Russian)
9. Verenius, A. The influence of the curriculum on children's health / A. Verenius // Narodnaia shkola - Folk School, 1885. – № 1. – P. 73–76. (in Russian)
10. Dementiev, E. M. Gym or play / E. M. Dementiev // Vestnik vospitaniia, 1892. – № 3. – P. 75–91. (in Russian)
11. Demkov, M. I. Textbook of pedagogy for teachers' seminaries, girls' schools and for folk teachers. Part 2: Basic education and training. Management of schools / M. I. Demkov // Moscow: Sklad izdaniia v knizhnom mahazine V.V. Dumnova, 1910. – 168 p. (in Russian)
12. Duperron, H. Introductory article / H. Duperron // Sport, 1900. – № 1. – P. 2–3. (in Russian)
13. Ignatiev, V. E. Hygienics at school / V. E. Ignatiev // Moscow: Izdatelstvo rabotnikov prosveshcheniia, 1926. – 78 p. (in Russian)
14. Ignatiev, V. E. Schools in the forest, their organization and the current state / V. E. Ignatiev // Moscow: Pedagogicheskoe obrazovaniie, 1913. – 27 p. (in Russian)
15. Kapteriev, P. F. New Russian pedagogy, its main ideas, directions and figures / P. F. Kapteriev // St. Peterburg: Knizhnyi sklad «Zemlia», 1914. – 211 p. (in Russian)
16. Lesgaft, P. F. Selected pedagogical works : in 2 vol. V. 2. Guidelines for physical education of children of school age / P. F. Lesgaft ; [H.H. Shakhverdov (Ed.)] // Moscow: Izdatestvo akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR, 1952. – 336 p. (in Russian)
17. Lesgaft, P. F. Excerpts from «Fundamentals of theoretical anatomy». Collection of pedagogical works : in 5 vol. V. 5. Articles. Excerpts from «Fundamentals of theoretical anatomy». Reports, 1891-1909 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1954. – P. 303–348. (in Russian)
18. Lesgaft, P. F. Short course of general human anatomy, analysis of simple physical exercises and descriptions of schools for preparing teachers of gymnastics: For the army in the states of Western Europe / P. F. Lesgaft // St. Peterburg: Tipohrafiia Shtaba voisk hvardii i Peterburhskoho voennoho okruha, 1886-1887. – 270 p. (in Russian)
19. Lesgaft, P. F. New works, that have appeared in Russian, about physical education at schools / P. F. Lesgaft // Russkaia shkola, 1892. – № 3. – P. 139–157. (in Russian)
20. Lesgaft, P. F. About physical education at school / P. F. Lesgaft // Russkaia shkola, 1894. – № 12. – P. 68–79. (in Russian)
21. Lesgaft, P. F. About connection between anatomy and physical education. Collection of pedagogical works : in 5 vol. Fundamentals of natural gymnastics. Preparation of teachers of

- gymnastics in the states of Western Europe. Articles and speeches, 1874-1890 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1953. – Vol. 4. – P. 22–106. (in Russian)
22. Lesgaft, P. F. Basics of natural gymnastics. Collection of pedagogical works : in 5 vol. About connection between natural anatomy and physical education. Preparation of teachers of gymnastics in the states of Western Europe. Articles and speeches, 1874-1890 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1953. Vol. 4. – P. 7–21. (in Russian)
23. Lesgaft, P. F. Collection of pedagogical works : in 5 vol. V. 5. Excerpts from «Fundamentals of theoretical anatomy». Reports, 1891-1909 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1954. Vol. 5. – P. 349–377. (in Russian)
24. Lesgaft, P. F. Preparation of teachers of gymnastics in the states of Western Europe. Collection of pedagogical works : in 5 vol. Fundamentals of natural gymnastics. Connection between anatomy and the physical education. Articles and speeches, 1874-1890 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1953. Vol. 4. – P. 107–197. (in Russian)
25. Lesgaft, P.F. Family upbringing of the child and its meaning / P. F. Lesgaft // St. Peterburg: Izdatelstvo «Tvorchestva khudozhestvennoi pechati», 1900. – 247 p. (in Russian)
26. Lesgaft, P. F. Collection of pedagogical works : in 5 v. V.5 Articles. Excerpts from «Fundamentals of theoretical anatomy». Reports, 1891-1909 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1954. Vol. 5. – P. 7–348. (in Russian)
27. Lesgaft, P. F. Collection of pedagogical works : in 5 vol. Fundamentals of natural gymnastics. About connection between anatomy and physical education. Preparation of teachers of gymnastics in the states of Western Europe. Articles and speeches, 1874-1890 / P. F. Lesgaft // Moscow: Fizkultura i sport, 1953. Vol. 4. – P. 198–354. (in Russian)
28. Ministerskie rasporyazheniia: Ministerial orders: Instructions for teaching gymnastics in the men's schools of the Ministry of National Education. Journal of the Ministry of National Education (1889, July). St. Peterburg: Tipografiia Balashova, 1889. – Part 264. – P. 10–14. (in Russian)
29. Miropolskii, S. I. Upbringing and primary education, a guide for rural teachers and mothers / S. I. Miropolski // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia, 1870. – № 153. – P. 103–108. (in Russian)
30. Miropolskii, S. I. Didactic essays / S. I. Miropolski // St. Peterburg: Izdatelstvo I. Skorokhodova, 1890. – 72 p. (in Russian)
31. Miropolskii, S. I. Theory and practice in education / S. I. Miropolski // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia, 1871. – № 157. – P. 1–29. (in Russian)
32. Pavlov, I. P. Complete works. Lectures on the work of the cerebral hemispheres (2<sup>nd</sup> ed.). E. Sh. Airapetiants (Ed.) / I. P. Pavlov // Moscow: Izdatelstvo AS USSR, 1951. Vol. 4. – 452 p. (in Russian)
33. Pavlov, I. P. Complete Works. Articles on the physiology of digestion, 1877-1896 (2<sup>nd</sup> ed.). A. V. Soloviev (Ed.) / I. P. Pavlov // Moscow: Izdatelstvo AS USSR, 1951. Vol. 2, b.1. – 334 p. (in Russian)
34. Pokrovskii E. A. Physical training of children in different nations, mainly Russian / E. A. Pokrovskii // Moscow: Tipografiia Kartseva, 1884. – 379 p. (in Russian)
35. Prikhodko, A. I. Problem of physical education of the individual in the domestic pedagogical journalism, the second half of the nineteenth - early twentieth century : candidate's thesis / A. I. Prikhodko // Kharkiv: KhSPU imeni G.S. Skovorody, 1999. – 200 p. (in Russian)
36. Radetskii I. M. Why children need moving games / I. M. Radetskii // Obrazovaniie. 1892. – № 4. – P. 363–371 (in Russian)
37. Russo Zh.-Zh. Emil, or about education // Russo Zh.-Zh. Izbrannoie (Glavy i otryvki iz sochinenii [Chapters and extracts from the works]) / Zh.-Zh Russo. – M. : Det. literatura, 1976. – 190 p. (in Russian)
38. Sechenov I. M. Cerebrum's reflexes / I. M. Sechenov – SPb. : Tipografiia A. Golovacheva, 1866. – 186 p. (in Russian)